

4 Ontkomen aan de kwade droom. De faculteit der godgeleerdheid

H.J. de Jonge

In de vrije studierichting godgeleerdheid in Leiden werd sinds het jaar 1986/87 een cursus 'marxisme en marxistische religiekritiek' gedoceerd. In 1989 bezweek een groot aantal communistische regimes in Oost Europa. De hereniging van Duitsland werd een feit op 3 oktober 1990. Eind 1991 besloot de faculteit het studie-onderdeel marxisme te schrappen. Het werd vervangen door een cursus over 'de liberale traditie'. Het voorval illustreert hoe in het laatste kwart van de twintigste eeuw veranderingen in de wereld hun weerslag hadden op de faculteit. Dat gold nog meer voor de maatschappelijke veranderingen in Nederland. Sommige daarvan bepaalden de ontwikkeling van de hele universiteit, zoals de bezuinigingen op het hoger onderwijs sinds 1980. Andere veranderingen waren speciaal van invloed op de geschiedenis van de faculteit der godgeleerdheid, zoals de ontkerkelijking, de fusieplannen van enkele kerken, en de immigratie uit islamitische landen.

Huisvesting

Sinds 1 februari 1965 was de theologische faculteit gevestigd in het pand Rapenburg 59, tussen het Snouck Hurgronjehuis en de Doelensteeg. Het was oorspronkelijk een zeventiende-eeuws grachtenhuis, waar van de voorgevel in de achttiende eeuw was gewijzigd. Het interieur had bij recente moderniseringen elk karakter afgelegd; alleen een monumentale trap herinnerde aan het verleden. Twee vertrekken waren ingericht als leslokaal. De meeste lessen werden nog gehouden in de academie. Een deel van de hoogleraren, medewerkers en assistenten had in dit Theologisch instituut een werkkamer. Zij dronken om half elf gezamenlijk koffie, om drie uur thee, waar bij ieder een vaste plaats in de kring had.

In augustus 1982 verhuisde de faculteit naar het nieuwe Witte Singel-Doelencomplex en betrok gebouw 1172, Matthias de Vrieshof 1, ten noorden van de Universiteitsbibliotheek. De dagelijkse ontmoetingen rond koffie en thee waren hiermee voorbij. De stafleden haalden voortaan wanneer het hun uitkwam hun consumpties in de koffiekamer van het belendende 1173. Het voordeel was, dat ze hier hun collegae orientalisten en wijsgeren ontmoetten.

Onderwijs

De voornaamste taken van de faculteit waren uiteraard onderwijs en onderzoek. Het onderwijs was sinds 1876 zo ingericht, dat een deel van de vakken gedoceerd werd onder verantwoordelijkheid van de faculteit en de universiteit, een ander deel onder die van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Remonstrantse Broederschap. Tot de eerste groep vakken, ook wel staatsvakken genoemd, behoorden een aantal literaire, historische, wijsgerig-systematische en sociaal-wetenschappelijke vakken. Voor de organisatie van dit onderwijs was de faculteit van 1970 tot 1997 bestuurlijk verdeeld in zes vakgroepen: Oude

Testament, Nieuwe Testament, kerkgeschiedenis, systematische vakken, sociale wetenschappen en godsdienstgeschiedenis. In de door deze vakgroepen gedoeerde vakken deed men de door het Academisch Statuut geregelde examens: propedeutisch, kandidaats en doctoraal.

De tweede groep, ook wel kerkelijke vakken genoemd, omvatte dogmatiek, christelijke ethiek en enige vakken die voorbereidden op de praktijk van het predikantschap. Ze werden buiten verantwoordelijkheid van de universiteit onderwezen door hoogleraren en docenten die werden benoemd door de genoemde twee kerkgenootschappen, en afgesloten met het kerkelijk examen. Toch was het idee van de wetgever, dat de beide groepen samen de theologische opleiding vormden. Men sprak van de *duplex ordo*, 'tweeledig stelsel'. Het scheidde weliswaar de verantwoordelijkheden, maar vormde één stelsel dat in eerste instantie gericht was op de opleiding tot predikant. Het leek een eenvoudige oplossing voor het probleem van de verbinding van een predikantsopleiding met een openbare universiteit. In de praktijk was het dat allerminst. In de jaren 1976 tot 1979 en 1986/87 rees in de faculteit discussie over de vraag of kerkelijke vakken deel konden uitmaken van de vakken die op het doctoraal examen werden geëxamineerd. Vooral de eerste keer liepen de gemoederen hoog op. De uitkomst bleef een compromis waarbij het was toegestaan binnen de duur van de opleiding voor het doctoraal examen maximaal een half jaar aan een kerkelijk vak te besteden. Op het doctoraal examen werd dit vak niet geëxamineerd. Ten slotte, na een reeks landelijke verwickelingen die hier onvermeld moeten blijven, achtte de faculteit het in 1995 geraden het compromis van een half jaar uit te breiden tot een heel.

Studenten theologie protesteerden op 6 november 1998 in de stromende regen tegen de dreigende opheffing van de hervormde kerkelijke opleiding te Leiden. Hier trekken zij door de Breestraat

Tot 1982 konden de studenten na het eerste jaar het propedeutisch examen afleggen, na het tweede een 'groot tentamen', en na het derde het kandidaatsexamen. Vervolgens konden zij, na nog eens twee jaar, het doctoraal examen doen. Om toegang tot de kerkelijke opleiding te krijgen was het echter niet nodig het doctoraal diploma te behalen, het kandidaats volstond. De meerderheid van de studenten deed na het kandidaats geen doctoraal, maar de kerkelijke opleiding. Natuurlijk konden studenten een volwaardig doctoraal examen afleggen zonder de kerkelijke opleiding te hebben gevolgd en zonder kerkelijk examen te doen. Maar dan konden ze ook geen predikant worden; wel bijvoorbeeld leraar. Bij de invoering van de tweefasenstructuur in 1982 verdween het kandidaats.¹ De studenten die sinds 1982 aankwamen, moesten om tot het kerkelijk examen toegang te krijgen allen het doctoraal doen. De laatste kandidaatsexamens werden afgenomen in 1986.

Intussen was al sinds de jaren zestig het aantal theologiestudenten in Nederland aan het dalen, ook in Leiden. Bij de zes brede universiteiten gezamenlijk slonk de instroom van eerstejaars theologie van 271 in 1974 tot 184 in 1982.² Leiden telde in 1974 nog 33 eerstejaars, in de periode van 1981 tot 1984 gemiddeld 23.³ Om meer studenten te trekken startte de faculteit in 1985 een tweede opleiding, de vrije studierichting. Aanvankelijk was dit alleen een driejarig doctoraal programma, toegankelijk voor wie al de propedeuse van een andere opleiding had. Hier golden niet, als voor godgeleerdheid, de toelatingseisen Latijn en Grieks. Het programma was minder op de bijbelse, meer op de sociaal-wetenschappelijke vakken gericht, en bevatte meer vrije keuzeruimte dan godgeleerdheid had. In 1989 kreeg het een eigen propedeutisch programma. De benaming vrije studierichting werd in 1993 vervangen door levensbeschouwingen.

Ruim tien jaar bleef mede dankzij deze tweede opleiding de instroom eerstejaars van de faculteit als geheel op peil. Van gemiddeld 23,8 in de periode van 1985 tot 1988 groeide hun aantal tot gemiddeld 27 in de jaren 1993 tot 1996. Maar in de facultaire organen hield de discussie over wat de inhoud van de nieuwe opleiding moest zijn niet op. Voortdurend klonk de klacht, dat levensbeschouwingen geen eigen karakter had naast dat van godgeleerdheid; de opleiding moest immers verzorgd worden door de docenten van godgeleerdheid. De faculteit besloot daarom vanaf 1998 geen nieuwe studenten meer tot levensbeschouwingen toe te laten. Wanneer de laatste doctoraal examens van deze opleiding zullen zijn afgelegd, zullen er ruim 40 doctorandi uit zijn voortgekomen.

Een andere nieuwe opleiding werd gestart in 1992: islamologie. Ook deze opleiding begon als driejarig doctoraal programma. Het werd opgezet en verzorgd in samenwerking met de faculteit der letteren. Het wilde voorzien in wetenschappelijk onderwijs over de islam, zowel voor studenten uit de groeiende bevolkingsgroep van immigranten en allochtonen als voor andere geïnteresseerden. In 1994 werd er een Engelstalige MA-cursus van een jaar bij opgezet, waarvan het diploma identiek was met het doctoraal diploma islamologie. Jaarlijks stroomden sindsdien 5 à 6 Indonesische studenten in de MA-cursus in.

In 1999 opende de faculteit nog weer een nieuwe opleiding: wereldgodsdiensten. Dit initiatief volgde op de aankondiging van de Hervormde Kerk, dat zij eind 1999 haar kerkelijke opleiding te Leiden zou opheffen. Om het nadelig effect van deze maatregel op de studenteninstroom in de faculteit te beperken, besloot het faculteitsbestuur een nieuwe opleiding in het leven te roepen. Wereldgodsdiensten werd een vierjarig godsdienstwet-

schappelijk programma. De opleiding werd opgezet en wordt verzorgd in nauwe samenwerking met diverse afdelingen van de literaire faculteit. De klassieke doctoraal opleiding godgeleerdheid bleef naast de twee nieuwe opleidingen gehandhaafd.

De kerkelijke opleiding, waarin hervormde en remonstrantse docenten nauw samenwerkten, bevatte naast systematische vakken, veel stages en trainingen die voorbereiden op de beroepspraktijk. Deze praktische vorming kreeg vanaf 1983 een bijzondere vorm in het project 'Stevenshofpolder'. Een team van studenten nam de pastorale zorg op zich van de hervormden in de Leidse nieuwbouwwijk Stevenshofpolder, inclusief wekelijkse eredienst en kringwerk. Bijna tien jaar heeft het project gefunctioneerd. Daarna werd in de wijk een predikant benoemd (1993).

De Hervormde Kerk had in de hier besproken periode predikantsopleidingen bij de theologische faculteiten van vier openbare universiteiten: Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam (Universiteit van Amsterdam). In die kerk ontstonden echter rond 1995 plannen het aantal opleidingsplaatsen om redenen van doelmatigheid te verminderen. In januari 1997 besloot de generale synode van de Hervormde Kerk, in het westen des lands in elk geval 'de rijksuniversiteit te Leiden als vestigingsplaats te handhaven'. Een jaar later echter, in 1998, werd de vraag waar de opleidingen gevestigd zouden moeten worden onderwerp van besluitvorming van hervormden, gereformeerden en lutheranen samen. In 1998 kregen hun gezamenlijke synoden te kiezen welk drietal opleidingen zij wilden handhaven: ofwel die te Groningen, Utrecht en Amsterdam, waar dan een nieuwe opleiding onder kerkelijk bestuur zou moeten komen, door samenvoeging van de theologische faculteit van de Vrije Universiteit (VU) en de Theologische Universiteit Kampen, ofwel die te Leiden, Utrecht en Kampen. Om kerkpolitieke redenen stelden de besturen (moderamina) van de synoden voor te kiezen voor de eerste optie en Leiden te laten vallen. De theologische studenten van Leiden voerden hiertegen hevige protestacties. Niettemin kozen de synoden in

H. Berkhof (1914-1995) was van 1959 tot 1981 hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk bij de faculteit der godgeleerdheid. Gefotografeerd op 19 juni 1987 bij het afscheid van de hoogleraar antieke godsdiensten B Hartmann

november 1998 voor de optie zonder Leiden. Doordat echter, zoals te verwachten, de fusiebesprekingen tussen VU en Kampen mislukten, moesten de synoden op 2 december 1999 alsnog kiezen voor het trio Leiden, Utrecht en Kampen.

Zo ontkwam de Leidse faculteit aan het verlies van de heil vormde kerkelijke opleiding. Ook het kleine Seminarium der Remonstranten, dat in 1984 zijn driehonderdvijftigste verjaardag had gevierd,⁴ kon nu in Leiden blijven. En doordat de faculteit inmiddels de opleiding wereldgodsdiensten in het leven geroepen had, kwam ze versterkt uit de strijd te voorschijn.

Onderzoek

Het wetenschappelijk onderzoek dat in de faculteit der godgeleerdheid gedurende deze kwart eeuw werd verricht, behoorde volgens externe evaluaties tot het beste van het land. Met vier sterke vakgroepen, waarvan drie aan internationale normen beantwoordden, scoorde Leiden bij de verkenning van 1987 het hoogst van alle theologische faculteiten in Nederland.⁵ Gedurende de hele hier besproken periode bleef het onderzoek ongeveer op dit niveau. Succesrijk was in het bijzonder het onderzoek op de volgende terreinen: de tekstgeschiedenis van het Oude Testament (M.J. Mulder, A. van der Kooij); de continuïteit en vernieuwing in de traditie van ideeën tussen jodendom en vroeg christendom (M. de Jonge); de theologie van de patres en hun invloed op de reformatische theologie (E.P. Meijering); irenische theologie in de vroeg-moderne tijd (G.H.M. Posthumus Meyjes), en de verhouding tussen gereformeerd protestantisme en Verlichting (J. van den Berg, E.G.E. van der Wall). Tot opvallende ontplooiing kwam ook het onderzoek naar de historische betrekkingen tussen christendom en islam in het westen (P.S. van Koningsveld). Op godsdienstwijsgerig vlak stond het onderzoek naar de wetenschappelijke status van theologie en godsdienstwetenschap goed aangeschreven (H.J. Adriaanse).

Of deze gunstige resultaten te danken waren aan de vele, als beleid bedoelde, maatregelen waarmee universiteit en ministerie het onderzoek belaagden, valt te betwijfelen. Vast staat, dat moedeloos makende hoeveelheden tijd gestoken werden in steeds weer nieuwe vormen van onderzoeksmanagement. Eind jaren zeventig werd het Z-beleid ontwikkeld, waar bij Z stond voor zwaar tepunt. Daarnaast werd vanaf 1983 de 'voorwaardelijke financiering' (vf) opgezet. Beide systemen hielden in, dat de faculteit zelf onderscheid maakte tussen meer en minder kredietwaardig onderzoek. In het Z-stelsel betrof dat individuele projecten, in de vf ging het om geclusterde projecten. Beide systemen moesten de universiteit helpen de Haagse bezuinigingen, die vanaf 1980 hard toesloegen, verstandig te realiseren. Maar bij godgeleerdheid werkte dat niet; wel steeg het aantal wetenschappelijke publicaties erdoor. Na 1992 werd van Z noch vf meer iets vernomen. Het volgende paradigma in deze carrousel van de waanzin was de onderzoeksschool, maar daarover straks.

De Wet tweefasenstructuur van 1982 bracht met zich mee, dat in 1986 de eerste studenten van de 'tweede fase' werden aangesteld als 'assistenten in opleiding', kortweg a10's. Geleidelijk deelde de faculteit aan elk van de zes vakgroepen een a10-plaats toe. Naast de a10's trokken de vakgroepen sedert 1986 ook door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek betaalde 'onderzoekers in opleiding' of o10's aan. De voor naamste

taak van aio's en oio's was het bewerken van een proefschrift in vier jaar. Ze waren bezoldigde promovendi. Het onderzoek van de faculteit leidde door het aio/oio-stelsel zeker tot ruimer en rijker resultaat, nu onverschillig aangeduid als 'productie' of 'output'. De keerzijde werd echter reeds drie maanden na de aanstelling van de eerste aio gesignaleerd door P.B. Dirksen, hoofddocent Oude Testament: 'Toch kwam er een stuk onderwijs bij, namelijk de intensieve begeleiding (privatissimum) van de aio.'⁶

De aio's en oio's behoorden ook tot de eersten die op grote schaal profiteerden van de opmars van de personal computer. Overigens namen ook de meeste andere medewerkers van de faculteit in de jaren 1985 en 1986 afscheid van hun vertrouwde typemachine.

Ten behoeve van de opleiding van aio's en oio's werd in 1991 een landelijk aio-netwerk godgeleerdheid opgericht, ofschoon doctorandi volgens de Wet op het hoger onderwijs al op de zelfstandige beoefening der wetenschap voorbereid zijn. Uit het netwerk ontstond geleidelijk de Nederlandse onderzoeksschool voor theologie en religiestudies (NOSTER), die in 1994 werd erkend. Leidse onderzoekers participeerden hierin vanaf het begin. Een doelmatig middel voor de opleiding van jonge onderzoekers werd de school tot dusver niet, hooguit een landelijke ontmoetingsplaats van onderzoekers binnen en over de grenzen van subdisciplines.

Een belangrijker initiatief voor de bevordering van het onderzoek was de oprichting van het Leiden Institute for the Study of Religions (LISOR). Dit instituut, door universiteit en minister erkend in 1994, moest enerzijds het onderzoek in de diverse onderzoeksgroepen stimuleren. Anderzijds moest het tegenwicht bieden tegen de toenemende divergentie van de godsdienstwetenschappelijke en theologische subdisciplines. Het instituut bleek weldra aan zijn doel te beantwoorden. In 1997 en 2000 belegde het grote internationale congressen.

Het meest gelezen en geciteerde wetenschappelijk werk van enige Leidse theoloog was in deze kwarteeuw ongetwijfeld *Christelijk geloof* van H. Berkhof, hoogleraar vanwege de Hervormde Kerk van 1960 tot 1981. Het behandelt de klassieke geloofsleer en verantwoordt haar voor de moderne tijd. Berkhof publiceerde het in 1973. In 1979 verscheen een Engelstalige editie, in 1993 de zevende Nederlandstalige editie.

Het aandeel van de theologische faculteit op de universitaire begroting werd in de periode 1975-2000 precies gehalveerd van 1,3 % tot 0,65 %. Haar eigen begroting steeg in die periode wel van 2,7 naar 3,7 miljoen, maar relatief kwam dat neer op een gevoelige vermindering.⁷ Het aantal hoogleraren, gewone en buitengewone, slonk van 13 in 1980 tot 5 in het jaar 2000.⁸

Het tij was kortom in het laatste kwart van de twintigste eeuw voor de faculteit ongunstig. Daartegenin heeft ze haar koers met zorg gekozen. Ze moest tegelijk twee dienen. Ze moest met haar onderwijs en onderzoek uiteraard ten volle voldoen aan de normen van de openbare universiteit en de eisen van de gesecculariseerde wetenschap en maatschappij. Ze moest er tegelijk voor zorgen, dat dat onderwijs en onderzoek relevant was voor hen die de grootste groep onder haar afgestudeerden vormden en vormen: predikanten. De gekozen koers was geen gemakkelijke. Maar hij was om praktische redenen geboden. Nog op die koers betreedt ze het derde millennium.

Noten

- ¹ Die twee fasen waren de opleiding van propedeuse tot doctoraal examen en die van doctoraal examen tot doctoraat
- ² H van de Roer, *Staalkaart geesteswetenschappen* (Leiden 1995) 71-72
- ³ *Rijksuniversiteit te Leiden, Verslag 1975*, 3 (Leiden 1975) 70, *Rapport van de Verkenningcommissie godgeleerdheid*, 2 (Den Haag 1989) 192
- ⁴ *Vrijheid en verdraagzaamheid Het Seminarium der Remonstranten driehonderdvijftig jaar 1634-1984* (Leiden 1984)
- ⁵ *Rapport van de Verkenningcommissie godgeleerdheid [1980-1987]*, 1 (Den Haag 1989) 126, *Theological Research in Dutch Universities 1989-1993, Quality Assessment* (Utrecht 1995) 24-31
- ⁶ *Faculteit der godgeleerdheid Jaarverslag 1986* (Leiden 1987) 10
- ⁷ Men moet behalve met geldontwaarding ook rekening houden met onder meer de decentralisatie van kosten van universiteit naar faculteiten
- ⁸ De volgende gewone en buitengewone leerstoelen verdwenen: Palestijnse oudheidkunde (1980), godsdienstpedagogiek (eind 1981), godsdienstsociologie (eind 1982), jodendom van 200 v C tot 200 n C (eind 1985), één leerstoel geschiedenis van het christendom (1986), godsdienstpsychologie (1993), missiologie en oecumenica (1995), algemene godsdienstgeschiedenis (1997), en antieke godsdiensten (1998). Toegegeven. In 1980 waren juist, bij K B van 20 december 1979, alle lectoren omgedoopt tot (goedkope) hoogleraren. Ook waren enkele van de genoemde professoraten persoonlijk, dus niet structureel. Voorts werden de meeste ervan vervangen door docentschappen. En niet al deze leerstoelen vervielen ten gevolge van bezuiniging die voor missiologie en oecumenica sneuvelde doordat het Interfacultair instituut voor missiologie en oecumenica, afdeling missiologie, opgericht in 1969, in maart 1995 samengevoegd werd met een afdeling van het Instituut te Utrecht. Het enige gewone hooglerarschap dat erbij kwam was dat voor de geschiedenis van de islam in het westen (1992).